

ŠEIMOS POLITIKA IR GIMSTAMUMAS

Anželika Šerikova, Vitalija Šimkienė, Natalija Gordejeva

Šiaulių universitetas, Šiaulių kolegija, Charkovo vidaus reikalų nacionalinis universitetas

Anotacija

Šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas (LR Konstitucija, 38 straipsnis). Po valstybingumo atkūrimo Lietuvos Respublikos šeimos politikos raida Lietuvoje nebuvo kryptinga, t. y. stebimi savotiški „pakilimai“ ir „nuopuoliai“, kuriems įtakos turėjo ekonomikos raida ir įvairių sričių permainos, taip pat besikeičiantis visuomenės požiūris į moralines, kultūrines vertybes. Permainos labiausiai paveikė šeimos struktūrą ir jos stabilumą. Šeima keičiasi, prarasdama tradicinei šeimai būdingus ypatumus, perimdama modernaus šeimos tipo, vyraujančio Vakarų šalyse, bruožus: daugėja namų ūkių, neturinčių vaikų; iki 2004 m. mažėjo gimstamumas, daugėja vaikų, gimusių ne santuokoje, santuokų kūrimas atidedamas, plinta gyvenimas kartu, nesudarius santuokos ir neprisiėmus įsipareigojimų.

Pagrindiniai žodžiai: šeimos politika, gimstamumas, motinystės (tėvystės) pašalpa, motinystės atostogos.

Įvadas

Problema ir aktualumas. Po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje prasidėjęs ekonominių sanklodų kitimas, pirmaisiais pertvarkymo metais išgyventas staigus gyvenimo lygio smukimas, nestabilumai, nauji socioekonominių struktūrų ir santykių pasikeitimai bei rinkos ekonomikos išsigalėjimas, būsto rinkos susiformavimas, labai aukštos būsto statybos ir pirkimo kainos atsispindi šeimų ekonominėje veikloje ir demografinėje elgsenoje, labai pakeičia šeimų ir kiekvieno jos nario gyvenimą.

Kadangi pastarųjų metų šeimos instituto pokyčius pirmiausia paskatino pereinamojo laikotarpio esminės transformacijos, neprognozuotos permainos, dešimtojo dešimtmečio pradžios ekonominė depresija, sukėlusios neuztikrintos ateities būsena bei būtinybę prisitaikyti prie naujų sąlygų, sparčiai pradėjusių reikštis šeimos kitimo tendencijų negalima besąlygiškai vertinti kaip naujų demografinės elgsenos ir nuostatų formavimosi. Patirdama esamo laikotarpio

sudėtingumus, į dabartinę laikiną aplinką visuomenė atsako adaptyvia reakcija, kuri atsispindi vedybinėje ir prokreacinėje elgsenoje. Todėl pastarųjų metų demografiniai pokyčiai iš dalies yra laikinųjų, adaptyvių demografinės elgsenos modelių, šiuo atveju vedybinės ir prokreacinės elgsenos modelių, rezultatas, kuriuos dar tebeveikia buvusios sąlygos, ilgametis patyrimas, evoliucinės raidos inertiškumas, specifiniai etnokultūriniai veiksniai ir šiuolaikinė nestabili aplinka (Stankūnienė, 2003). Tačiau juose akivaizdus ir išsigalėjimas naujų šeimos bruožų, kurie jau daugiau nei trys dešimtmečiai būdingi išsivysčiusioms rinkos ekonomikos šalims. Galima manyti, kad nepalanki pastarųjų metų aplinka yra postūmis šiems šeimos pokyčiams:

Mažas gimstamumas. Suminis gimstamumo rodiklis¹ neužtikrina kartų kaitos. 2007 m. Lietuvoje gimė 32,4 tūkst. kūdikių (1081 kūdikių daugiau nei 2006 m.). Nors nuo 2003 m. gimimų skaičius didėja, tačiau Lietuvoje gimstamumas vis dar vienas mažiausių ES valstybėse narėse (Statistikos departamento 2007-05-11 informacija „Lietuvos šeima šiandien“).

Mažėjantis vaikų skaičius. Per 2006 m. vaikų sumažėjo 23,3 tūkst. (3,2 proc.). Per dešimtį metų nuo 1990 iki 2000 m. vaikų sumažėjo 125,4 tūkst. (12,6 proc.), o nuo 2000 m. – 175,8 tūkst. (20,2 proc.) (Statistikos departamento 2007-05-31 informacija. „Lietuvos vaikai“).

Gausėjimas vaikų, gimusių ne santuokoje. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis, vidutiniškai kas trečias vaikas gimsta santuokos neįregistravusiems tėvams.

Vaikų iki 1 metų mirtingumas. Šis rodiklis prilyginamas šalies socialinio-ekonominio išsivystymo ekvivalentui. Nors nuo 1995 m. šis rodiklis mažėja, tačiau jis vis dar yra ganėtinai aukštas. Kūdikių mirtingumo vidurkis – 6,8 tūkstančiui gyvų gimusių kūdikių, ES valstybių narių vidurkis – 5,2 (Nacionalinės sveikatos tarybos metinis pranešimas, 2006, Vilnius, 2007).

Straipsnio tikslas – panagrinėti vykdomos šeimos politikos bei gimstamumo rodiklių ryšį.

¹ Suminis gimstamumo rodiklis – vidutinis gyvų gimusių vaikų, kuriuos moteris pagimdė per savo reproduktyvų gyvenimo laikotarpį, skaičius.

Šeimos funkcijos

Remiantis funkcionalizmo požiūriu, šeima atlieka reikšmingas užduotis, kurios atliepia svarbiausius visuomenės poreikius ir padeda amžiams išsaugoti socialinę tvarką. Atėjus industrializacijai, sumažėjo šeimos, kaip ekonominės gamybos vieneto, vaidmuo, tačiau daugiau dėmesio skirta reprodukcijai, taip pat vaikų auginimui ir socializacijai.

Šeimos funkcijos, jų samprata bei konkretus jų skaičius ir įvardijimas literatūroje yra labai įvairūs. Kaip teigia Z. Bajoriūnas (1997), šeimos funkcija suprantama kaip sutuoktinių ar kitų jos narių poreikių ir su jais susijusių pareigų vienu kitiems atlikimas ir tenkinimas. Šeimos funkcijų realizavimas atskleidžia šeimos narių santykius, moters ir vyro vaidmenų specifiką. Pastariesiems didelę įtaką daro visuomenė ir socialinė-kultūrinė aplinka. Vaikams auginti reikia šeimos ūkio, buities, tinkamai sutvarkytos ekonomikos ir t. t. Netenkinant šeimos narių tarpusavio poreikių nebūna abipusės pagarbos, meilės ir laimės (Gaigalienė, 1998). Šeimos funkcijos yra skirstomos įvairiai, pateikiamas skirtingas jų skaičius ir įvardijimai.

Apibendrinant mokslininkų siūlomas šeimos funkcijų klasifikacijas, galima skirti šias pagrindines funkcijas: 1) reprodukcinė funkcija, 2) ūkinė ekonominė funkcija, 3) socializacijos funkcija, 4) psichologinė funkcija, 5) rekreacinė funkcija, 6) seksualinė funkcija. Reprodukcinė funkcija apima vaikų gimdymą, auginimą ir auklėjimą, ekonominė funkcija – ekonominę, ūkinę šeimos veiklą, socializacijos funkcija – bendruosius socializacijos procesus ir tautos tradicijų perdavimą, psichologinė funkcija – šeimos narių tarpusavio bendravimą, dvasinį ir psichologinį palaikymą, meilę ir pan. Tokia klasifikacija gana abstrakti, tačiau ji aprėpia daugumą įvairių tyrėjų skiriamų funkcijų, o kelių funkcijų siejimas į vieną gali būti grindžiamas labai didele jų tarpusavio priklausomybe (pavyzdžiui, vaikų gimdymas, auginimas ir auklėjimas yra neatsiejami procesai).

Lietuvos šeimos politikos koncepcijos metmenyse nurodomos tokios šeimų pagrindinės funkcijos (Valstybinė šeimos politikos koncepcija Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimo Nr. X-1569 priedėlis): asmenų bendruomenės kūrimas; prokreacija; ugdymas ir socializacija; globa ir rekreacija; namų ūkio kūrimas.

JTO leidinyje pateikiama gana savita, bet prasmės ir turinio požiūriu panaši šeimos pagrindinių funkcijų samprata: užtikrinti sutuoktinių emocinius, socialinius ir ekonominius ryšius; gimdymo ir seksualiniai sutuoktinių santykiai; suteikti pavardę ir statusą, ypač vaikui; rūpintis vaiko bei, kaip ir daugelyje kultūrų,

vyresnio amžiaus asmenų ar asmenų su negale globa; vaiko, taip pat ir pačių tėvų socializacija ir ugdymas; šeimos narių sauga.

Gimusiųjų vaikų skaičius šalyje labiausiai priklauso nuo to, kaip šeimos geba atlikti ūkinę-ekonominę šeimos funkciją. Ūkinė ir ekonominė šeimos funkcija kuria šeimos ekonominę gerovę, kuri yra viena svarbiausių sąlygų, lemiančių šeimos tvirtybę, daugybės išorinių ir vidinių reikmių tenkinimą, bendrą taikingą pasitenkinimo dvasią šeimoje. Tai, M. Gaigalienės nuomone (1998), bene detaliausiai išanalizuota funkcija. Šeimos ekonomika apima jos narių santykius, kurie siejami su egzistavimo, materialinių, kai kurių dvasinių poreikių tenkinimu, namų ūkio, biudžeto tvarkymu, šeimos valdymu, tarpusavio parama, darbais namuose ir darbo institucijose. Ūkinė ir ekonominė funkcija siejama su bendru žmonių pragyvenimo lygiu. Visuomenės turtingumas ir kultūringumas suteikia šeimai didesnes pasirinkimo galimybes, tvarkant ekonomiką ir naudojantis jos gėrybėmis.

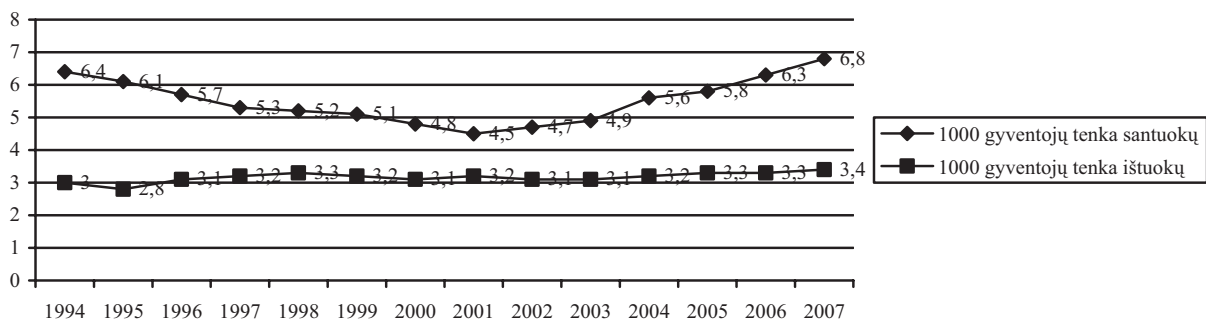
R. Grigas (1988) pažymi ūkio tvarkymo svarbą socializacijos požiūriu, nes tai dirva kūrybinei žmogaus veiklai. Namų ūkio organizavimas sudaro palankesnes sąlygas vaikų darbiniam auklėjimui, atsakomybei ugdyti, glaudesniems psichologiniams ir dvasiniams santykiams.

Vaikų auginimas ir auklėjimas glaudžiai susijęs su šeimos ūkinės bei ekonominės funkcijos plėtojimu. „Protinga ekonomika – vienas svarbiausių šeimos tvirtybės pamatų. Gerovė yra viena būtiniausių sąlygų, teikiančių svarbiausias iš daugybės išorinių ir vidinių reikmių. Nuo jos priklauso bendra taikinga pasitenkinimo šeima dvasia“ (Bajoriūnas, 1997).

Lietuvos šeimų ekonominės veiklos ir demografinės elgsenos pokyčiai

Išsivysčiusiuose šalyse septintojo dešimtmečio viduryje prasidėję esminiai šeimos pokyčiai yra tarpriai susieti su makrolygmens socialinės-ekonominės aplinkos kitimu. Valstybės vaidmens ekonomikoje ir socialinėje sferoje didėjimas pastaraisiais dešimtmečiais, ypač reiškėsis socialdemokratinio tipo gerovės valstybėse, siejamas su tuo, kad dalis šeimos funkcijų silpnėja ir pereina į visuomenės lygmenį. Išsakomos mintys, kad tai siaurina ir silpnina šeimos tradicines funkcijas (Giovanni, 1995), mažina šeimos kūrimo formalizaciją (Manting, 1994), o kartu sąlygoja ir šeimos vaidmens individo gyvenime silpnėjimą.

Pastarieji Lietuvos šeimos pokyčiai pradėjo reikštis vedybų skaičiaus mažėjimu. Šį procesą stebime nuo 1994 m. Nors nuo 2002 m. vedybų pradėjo daugėti, tačiau tuo pat metu padažnėjo ir ištuokų.

1 pav. Santuokų ir ištuokų skaičius, tenkantis 1000 Lietuvos gyventojų

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Apie fundamentalius šeimos transformacijos pokyčius liudija ir neregistruotų santuokų plitimas bei visuomenės tolerancija. Kartu su vedybų atidėjimu vėlesniam laikui daugėja neregistruotų šeimų. Jos tampa bent jau laikina alternatyva tradicinei šeimai. Švedijoje, pavyzdžiui, 25–29 m. moterų, sulaukusių 25 m. ir jau gyvenusių neregistruotoje santuokoje, buvo 78 proc., Suomijoje – 71 proc., Prancūzijoje – 64 proc., Estijoje – 63 proc., Latvijoje – 42 proc., o Lietuvoje – 16 proc. (Klijzing, Macura, 1997).

Ekonominio nestabilumo metu paprastai vengiama papildomos atsakomybės ir įsipareigojimų. Tačiau Lietuvoje pastaruosiu metu persipynė ekonominės situacijos pagerėjimo / pablogėjimo ir ekonominės sistemos kitimo, socialinių transformacijų, gyvenimo sąlygų, stiliaus, vertybių, elgsenos virsmo veiksniai. Taigi, ekonominiu-socialiniu, psichologiniu elgsenos požiūriais vakarėjanti visuomenė perima ir Vakarų šalyse plačiai paplitusią šeimos formavimo strategiją – silpnėjančią šeimos formalizacijos bruožą bei gyvenimo kartu pradžios nesutapimą su vedybomis.

Šiandien, jei atmetume labai mažą turtingų žmonių dalį, santuoka nebėra stipriai asocijuojama su troškimu amžinai – iš kartos į kartą – išsaugoti turtą bei padėtį. Moterims įgijus didesnę ekonominę nepriklausomybę, sumažėjo santuokos, kaip ekonominės partnerystės, poreikis. Bendroji gerovė reiškia, kad turėti atskirą namų ūkį, kilus nepasitenkinimui santuoka, dabar lengviau negu ankstesniais laikais (Giddens, 2005).

Taip pat sparčiai keičiasi moters statusas visuomenėje ir šeimoje. Vis daugiau moterų, kaip ir vyrai, sie-

kia karjeros. Talcotto Parsonso (1956) teiginys, kad „įprastinėje šeimoje“ vienas suaugusiųjų gali dirbti už namų ribų, o kitas – prižiūrėti namus ir vaikus, formuojantis sudėtingesnei ekonominei situacijai, nebetenka prasmės. Anksčiau tarp moterų ryškėjo tendencija tik dalį laiko dirbti už namų ribų ar ilgam atsisakyti karjeros, kad užaugintų vaikus. Dabar šie modeliai nebe tokie tvirti kaip kadaise, taigi ir vyrai, ir moterys pabrėžia savo profesines bei asmenines reikmes.

Šią pastaraisiais dešimtmečiais pastebimą vyrų ir moterų ekonominio aktyvumo vienodėjimo tendenciją lemia kelios priežastys. Pirma, pasikeitė tradiciškai su moterimis bei „namų sritimi“ siejamų užduočių apimtis ir pobūdis. Sumažėjus gimstamumui ir pradėjus gimdyti vyresniame amžiuje, daugelis moterų, kol jaunos, imasi mokamo darbo, o pagimdžiusios vaikus, vėl į jį sugrįžta. Mažesnės šeimos reiškia, kad sutrumpėjo laikas, kurį moterys praleidžia namuose prižiūradamos vaikus. Daugelio namų darbų mechanizavimas taip pat padeda sutrumpinti laiką, kurio reikia namų prižiūrai. Automatinės indaplovės, dulkių siurbliai ir skalbyklės palengvino namų ruošos našta (Giddens, 2005).

Nors nemažai namų ūkių Lietuvoje turi ilgalaikio naudojimo prietaisus, galinčius palengvinti namų ruošos darbus (žr. 1 lent.), tačiau tokių prietaisų ar priemonių, palengvinančių namų ruošą, įsigijimui, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2007 m. statistinė Lietuvos šeima išleisdavo tik 5,8 proc. savo pajamų, tai sudarė 43,3 Lt vienam namų ūkio nariui per mėnesį.

1 lentelė

Namų ūkių, turinčių ilgalaikio naudojimo prietaisus, dalis 2007 m., proc.

	Visi namų ūkiai	Mieste	Kaime
Šaldytuvas	96	96	96
Automatinė skalbimo mašina	76	76	49
Dulkių siurblys	75	85	56
Mikrobangų krosnelė	49	56	35

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Mažos namų ūkių pajamos (žr. 2 lent.) sąlygoja tai, kad jaunos šeimos neskuba susilaukti vaikų. Kas antras namų ūkis Lietuvoje – be vaikų. Pirmasis nepriklausomybę atgavusios Lietuvos gyventojų ir būstų surašymas įvykęs 2001 m. balandžio mėnesį, remiantis Seimo priimtu įstatymu, parodė, kad beveik pusė Lietuvoje gyvenančių šeimų (47 proc.) neturi vaikų.

28 proc. šeimų augina vieną vaiką, 19,9 proc. – du, 3,9 proc. – tris, 0,8 proc. – keturis ir tik 0,4 proc. šeimų augina penkis ir daugiau vaikų. Akivaizdus skirtumas tarp mieste ir kaime gyvenančių šeimų. Mieste gyvenančios šeimos vidutinis dydis – 3,18, o kaime – 3,32 asmenys.

2 lentelė

Vidutinės disponuojamos pajamos pagal namų ūkio tipą 2007 m. vienam namų ūkio nariui per mėnesį, litais

Namų ūkio tipas	Namų ūkio galva	
	moteris	vyras
Vienišas asmuo	841,1	1026,8
Vienišas asmuo turi vaikų iki 18 m.	515,3	/
Pora neturi vaikų	1022,8	1037,1
Pora turi vaikų iki 18 m.	776,9	811,6
Kiti namų ūkiai turi vaikų	674,4	757,2
Kiti namų ūkiai neturi vaikų	874,4	990,7

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Nepaisant minėtų veiksnių įtakos šeimos formų, struktūros bei funkcijų kitimas, šeima ir toliau išlieka socialiai svarbus, iš visų socialinių struktūrų lėčiausiai kintantis institutas. Šeima yra vienas inertiškiausių organizmų. Iš esmės tai lemia svarbiausia jos funkcija – prokreacinė ir kartų kaitos funkcija. Visuomenei perimant dalį šeimos funkcijų ar jas keičiant alternatyviomis socialinėmis paslaugomis, kai kurios socialinės, ekonominės, socializacijos, edukacijos, globos funkcijos silpnėja, tačiau pastaroji (kartų kaitos) yra stabiliausia.

Tačiau daugelyje labiau išsivysčiusių šalių ir ši šeimos funkcija patiria rimtų pokyčių. Keičiantis šeimoms formoms, silpnėjant šeimos formalizacijai, keičiasi ir šios – kartų kaitos – funkcijos realizavimo pobūdis. Daugėja šeimų, kuriose ryšiai tarp sutuoktinių įgauna alternatyvias bendro gyvenimo formas, daugėja neregistruotų šeimų. Jos keičia tradicines šeimas. Daugėja ir nepilnų šeimų, kuriose tėra vienas iš tėvų, paprastai motina. Atitinkamai keičiasi šeimos ekonominio aprūpinimo, vaikų priežiūros, ugdymo, socializacijos sąlygos. Tai skatina socialinės politikos poreikį ir pirmiausia paramos šeimai politikos priemonių adaptacijos būtinumą prie naujų socialinių santykių, kuriuos kuria kintanti šeima. Taigi tarp socialinės ekonominės aplinkos ir šeimos yra nenutrūkstamas tarpusavio priklausomybės ir įtakos ryšys, kurį būtina identifikuoti plėtojant socialinę ir paramos šeimai politiką.

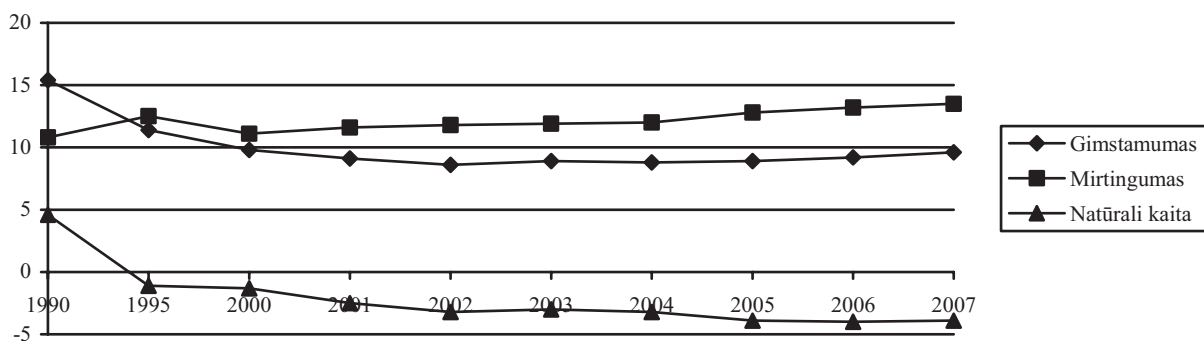
Šeimos politika Lietuvoje

Šeimos politikos priemonės, skirtos derinti šeimą ir karjerą, yra: motinystės atostogos, tėvystės atostogos, specialios atostogos tėvui, vaikų priežiūros įstaigos (Jančaitytė, 2004). Lietuva jau dabar yra viena dosniausiai mokamas motinystės atostogas skiriančių Europos Sąjungos šalių – šiuo metu skiriamos 104 savaitės, o siūloma jas pailginti iki 156 savaičių. Pa-

vyzdžiui, Airijoje motinystės pašalpa mokama 26 savaites, Norvegijoje – 10 arba 12 mėnesių, Didžiojoje Britanijoje – 39 savaites. Motinystės atostogos daugelyje ES šalių taip pat retai trunka ilgiau kaip metai, tad Lietuvoje egzistuojančios motinystės atostogos iki 3 m. ir motinystės pašalpos iki 2 m. tėvams jau suteikia geresnes sąlygas auginti vaikus.

Dažnai pateikiama prielaida, kad motinystės (tėvystės) pašalpos padidintų gimstamumą. Šių argumentų šalininkai laikosi Tomo Maltuso, žymaus anglų demografo ir ekonomisto, požiūriu, kad gėrovė automatiškai padidina gyventojų prieaugį. Tačiau gimstamumo ir mirtingumo santykio pokyčius, vykstančius industrinėse šalyse nuo XIX a. iki dabar, demografai dažnai vadina *demografine pereiga*. Demografinės pereigos tezė pabrėžia, kad dėl industrializmo kuriamos ekonominės plėtros faktiškai atsiranda nauja visuomenės stabilumo pusiausvyra. Pirmasis šią idėją išnagrinėjo Warrenas S. Thompsonas (1929), apibūdinęs trijų stadijų procesą, kuriuo vieną visuomenės stabilumo tipą ilgainiui pakeis kitas; tai įvyks, visuomenei pasiekus aukštą ekonominės raidos lygmenį (Giddens, 2005), t. y. toliau plėtojantis pramonei gimstamumas sumažėja iki gana stabilios visuomenės (gyventojų gausės nedaug arba visai negausės). Taigi, remiantis šia teorija, gimstamumo didėjimą Lietuvoje (žr. 2 pav.) neturėtumėm sieti su motinystės (tėvystės) pašalpos dydžiu. Tai įrodo ir Jungtinių Amerikos Valstijų pavyzdys. Nepaisant to, kad Jungtinėse Amerikos Valstijose neišmokamos jokios motinystės (tėvystės) pašalpos, gimstamumas šioje šalyje lenkia gimstamumą daugelyje Europos Sąjungos valstybių, kur motinystės atostogų trukmė ir pašalpos yra labiau reguliuojamos.

Motinystės (tėvystės) pašalpų didinimas bei motinystės atostogų laiko ilginimas, siekiant padidinti gimstamumą šalyje, būdingas daugeliui posovietinių šalių.

2 pav. Gimstamumas, mirtingumas, natūrali gyventojų kaita

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Pavyzdžiui, Ukrainoje, motinystės (tėvystės) atostogos taip pat, kaip ir Lietuvoje, gali trukti 3 metus. Motinystės pašalpa priklauso nuo nustatyto pragyvenimo minimumo (nuo sausio 1 d. įsigaliojusiam 2008 m. Valstybės biudžeto įstatyme nustatyta, kad minimalus pragyvenimo lygis vienam žmogui Ukrainoje nuo šiol sudaro 117,2 USD), vienkartinę pašalpą sudaro 22,6 pragyvenimo minimumai. Vaikams, gimusiems 2008 m., vienkartinė pašalpa sudarytų maždaug 2400 USD (kadangi skaičiuojant atsižvelgiama į prieš tai buvusį minimumą, 2007 m. Ukrainoje oficialus pragyvenimo minimumas buvo 105,3 USD). (Постановление Кабинета Министров Украины „Некоторые вопросы назначения и выплаты помощи семьям с детьми“ (N 315 от 21.04.2005 г.)). Ši pašalpa yra išmokama per metus laiko. Vaikui gimus iš karto išmokamas devynių pragyvenimo minimumų dydis, ir kas mėnesį mokama likusi dalis, kol vaikui sueis vieneri metai. Pašalpos dydis priklauso nuo minimalaus pragyvenimo lygio, kadangi šis rodiklis didesnis už oficialų minimalų darbo užmokestį (2008 m. balandžio 1 d. minimalus darbo užmokestis Ukrainoje sudarė 104 USD). Gimstamumo problemą (nuo 2005 m. gimstamumas šalyje didėja, tačiau šis rodiklis 1,8 karto mažesnis už mirtingumo rodiklį) Ukraina, kaip ir Lietuva, siekia išspręsti pailgindama motinystės (tėvystės) atostogas bei padidindama pašalpas.

Vakarų pasaulyje (taigi ir Lietuvoje) nemažai kalbama apie neigiamas ilgų motinystės (tėvystės) atostogų pasekmes. Lietuvos laisvosios rinkos instituto ekspertų nuomone, siūlomos Ligos ir Motinystės socialinio draudimo įstatymo pataisos atneštų daugiau žalos nei naudos. Ekspertai teigia, kad reikėtų ne ilgiau, t. y.

kol vaikui sueis treji, mokėti pašalpas tėvams, o lanksčiau reglamentuoti darbo laiką ir palengvinti sąlygas steigti vaikų darželius.

Moteryų išitraukimą į mokamą darbą labiausiai lemia tai, ar jos turi išlaikomų vaikų. Visų socioekonominių grupių moterys, jei tik neturi vaikų, yra linkusios dirbti visą dieną. Tačiau šiandien kur kas labiau negu prieš porą dešimtmečių galima tikėtis, kad susilaukusios vaikų moterys grįš dirbti visą dieną į tą patį darbą ir pas tą patį darbdavį. Dabar, norėdamos turėti vaikų, moterys daro trumpesnes negu anksčiau karjeros pertraukas. Tai ypač pastebima, kai moteris turi geriau mokamą darbo vietą. Šis veiksnys prisideda prie namų ūkių, kurių abu nariai turi darbą ir uždirba pajamas, ekonominės galios stiprinimo (Giddens, 2005).

Labiausiai atsakingos už vaikų priežiūrą ir toliau yra moterys, nors šis vaizdas, atrodo, šiek tiek keičiasi, vyrams imantis ankstyvesnio vaikų auklėjimo vaidmens. Daugelio dirbančių moterų kasdienis gyvenimas tarsi netenka aiškių kontūrų: iš ryto reikia prikelti ir suruošti vaikus, paskui nuvežti juos į dienos priežiūros įstaigą, visą dieną dirbti, pavakare pasiimti vaikus, vakare leisti su jais laiką, tvarkyti namų reikalus ir surasti valandėlę kitą sau. Vienišoms moterims, atrodo, dar sunkiau susidoroti su šiais iššūkiais – juk joms stinga paspirties ir „dublerių“, ypač kai vaikai serga ir juos reikia slaugyti.

Kaskart vis daugiau moterų įsilieja į darbo rinką ir dėl ekonominių priežasčių. Ekonominis spaudimas namų ūkiui, taip pat ir didėjantis vyrų nedarbas, paskatino daugiau moterų ieškoti mokamos veiklos. Lietuvoje nėra akivaizdaus skirtumo tarp gyventojų lyties pagal pagrindinį pragyvenimo šaltinį (žr. 3 lent.).

Gyventojai pagal pagrindinį pragyvenimo šaltinį (2005 m. duomenys)

Pragyvenimo šaltiniai	Iš viso	Mieste	Kaime	Vyrai	Moterys
Iš viso	3483972	2332098	1151874	1629148	1854824
Darbo užmokestis	997148	792268	204880	471553	525595
Pajamos iš nuosavo verslo, nuosavybės ar investicijų	51389	41475	9914	32362	19027
Pajamos iš žemės ūkio veiklos	97137	4247	92890	58675	38462
Pensija, pašalpa	900950	518704	382246	314469	586481
Stipendija	37679	27083	10596	17537	20142
Valstybės išlaikomas	36144	20051	16093	25746	10398
Šeimos ir / ar kitų asmenų išlaikomas	1160727	769043	391684	588432	572295
Kitas pragyvenimo šaltinis; pragyvenimo šaltinis nenurodytas	202798	159227	43571	120374	82424

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Nors formaliai moterys lygios su vyrais, tačiau darbo rinkoje jos vis dar patiria nemažai nelygybių. Dirbančios moterys tradiciškai buriasi menkai mokamo, rutiniško darbo vietose. Daugelis šių darbų turėjo aiškia lyties pakraipą – kitaip tariant, juos paprastai laikydavo „moterų darbais“. Sekretoriavimo ir globos darbus daugiausia dirba moterys, o ir apskritai jie laikomi „moteriškais užsiėmimais“ (Giddens, 2005). Šis veiksnys sąlygojo tai, kad prie pagrindinių veiksnių,

leidžiančių išlikti vyrų ir moterų užmokesčio skirtumui, priskirtina darbo segregacija pagal lytį. Itin daug moterų dirba menkiau mokamo darbo sektoriuje.

Skirtumas tarp vyrų ir moterų vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio per pastaruosius dvejus metus išaugo 60 proc. – 2006 m. buvo 345 Lt, o 2007 m. – jau 452,30 Lt (žr. 4 lent.) Motinystės (tėvystės) pašalpos mokėjimas, kol vaikui sukaks 3 m., reikš, kad skirtumas tarp vyrų ir moterų uždarbio ir toliau didės.

4 lentelė

Vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis pagal ekonomikos sektorius*, litais

Metai	Šalies ūkis		Valstybės sektorius		Privatus sektorius	
	moterys	vyrų	moterys	vyrų	Moterys	vyrų
2000	956	1170	980	1272	918	1087
2005	1230	1493	1290	1654	1168	1421
2006	1432	1743	1510	1913	1356	1677
2007	1677	2115	1740	2193	1621	2087

* Be individualių įmonių.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

F. Lynch (2000) atlikto tyrimo rezultatai parodė, jog apklausęs savo narius Direktorių institutas (The Institute of Directors) nustatė, kad 45 proc. vadovų laikė galinčias gimdyti moteris mažiau pageidaujamosiomis darbuotojomis, negu kitų grupių atstovus dėl galimų darbo ir namų interesų konfliktų. Pasak instituto politikos direktoriaus, „priimdami žmones, darbdaviai žino apie jų išsipareigojimus šeimai. Tačiau darbdaviai tikisi, kad darbuotojai bus pakankamai suaugę ir patys įveiks šį spaudimą. Ne mūsų reikalas tą daryti“ (Lynch, 2000). Panašaus požiūrio laikosi ir šalies gyventojai. Apie tai, kokios įtakos turėtų 2 metus trunkančios motinystės atostogos, „TNS Gallup“ 2008 m. kovą balandį apklausė 1028 respondentus. 34 proc. apklaustųjų ilgesnes motinystės atostogas vertina teigiamai, tiek pat mano, kad jos nieko nepa-

keis, o 16 proc. – kad šis sprendimas komplikuos moterų karjeros galimybes.

Kai kuriose naujose studijose daroma prielaida, kad dėl įtampos, kurią sukelia pastangos išlaikyti namų ir darbo pusiausvyrą, daugybė dirbančių motinų apskritai atsisako dirbti visą darbo dieną arba renkasi darbą ne visą dieną (Giddens, 377).

Pastaraisiais dešimtmečiais darbo ne visą dieną galimybės nepaprastai padidėjo iš dalies dėl darbo rinkos reformų, skatinančių lanksčiąją užimtumo politiką, o iš dalies ir dėl paslaugų sektoriaus plėtros (Crompton, 1997). Manoma, kad darbas ne visą dieną suteikia darbuotojams kur kas daugiau lankstumo negu darbas visą dieną. Todėl neretai jį mieliau renkasi moterys, norinčios suderinti darbą ir pareigas šeimai. Daugeliu atveju tai pavyksta, taigi ekonomiškai suak-

tyvėja moterys, kurioms gal tektų atsisakyti darbo. Tačiau darbas ne visą dieną turi ir trūkumų, pavyzdžiui, mokamas menkas atlyginimas, išlieka netikrumas dėl darbo, ribotos galimybės užimti aukštesnes pareigas.

Išvados

1. Šeimos politikos reikšmė ir prioritetai skirtingose valstybėse yra skirtingi. Vien rinka ar šeima dažnai nepajėgia išspręsti iškilusių problemų moterų užimtumo, lyčių lygybės ir kitose srityse, todėl valstybės vaidmuo pagalbos šeimai procese yra labai svarbus. Didelės šeimos išmokos neskatina gimstamumo, jei nėra išplėta vaikų priežiūros infrastruktūra. Vaikų priežiūros sistema turi poveikį ekonominiam moterų aktyvumui.
2. Didėja moterų, turinčių mažų vaikų, kitaip tariant grupės, kuriai pirmiausia rūpi vaikų priežiūra, užimtumas. Vaikų priežiūros paslaugų paklausą reikia laikyti vienu svarbiausių iššūkių, veikiančių moterų galimybę imtis mokamo darbo. Norėdamos dirbti visą dieną, moterys privalo užtikrinti, kad vaikai bus prižiūrėti arba formaliai, arba neformaliai (draugams, giminėms ar kaimynams padedant). Nors privačių vaikų priežiūros paslaugų daugėja, dažnai jos neįperkamos. Menkos kvalifikacijos moterys neretai pažymi, kad darbas ne namuose vargiai padengia vaikų priežiūros išlaidas. Tokios moterys linkusios visiškai išnaudoti motinystės atostogų laiką. Šis laikas Lietuvoje sudaro 3 metus, todėl ir toliau didėja grėsmė, kad darbuotojos moterys bus mažiau patrauklios darbdaviams negu darbuotojai vyrai.
3. Lietuvoje silpnai išvystytos lanksčios užimtumo formos (darbas ne visą darbo dieną, lankstus darbo grafikas, darbas namuose ir kt.) ir nepakankamos vaikų priežiūros paslaugos riboja galimybes tėvams pasirinkti profesinio darbo ir vaikų ugdymo derinimo režimą, užtikrinti lyčių lygybę ir siekti demografinių rezultatų gerėjimo. Lietuvoje dar nėra pakankamai išplėta parama tėvams derinti šeimą ir darbinę karjerą.
4. Svarbiausia, kad siekiant užtikrinti šeimos gerovę bei pagerinti demografinę situaciją visi šeimos politikos tikslai ir priemonės turi būti kryptingi. Problema, ta kad Lietuvoje nėra bendros koordinavimo sistemos šeimos politikos srityje. Neatliekamas sistemingas ir išsamus šeimų padėties ir poreikių tyrimas. Nėra bendros šeimos politikos sistemos, o esančios politikos priemonės įgyvendinamos nenuosekliai ir fragmentiškai.

Literatūra

1. Bajoriūnas, Z. (1997). *Šeimos edukologija*. Vilnius: Jošara.
2. Crompton, R. (1997). *Women and work in Modern Britain*. Oxford: Oxford University Press.
3. Gaigalienė, M. (1998). Moksleivių rengimo šeimai socialiniai pedagoginiai parametrai. (Daktaro disertacijos santrauka, Vilnius, 1998).
4. Giddens, A. (2005). *Sociologija*. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“.
5. Giovanni, J. (1995). *Childhood*. In *Encyclopedia of Social Work*. Washington DC: National Association of Social Work.
6. Grigas, R. (1988). *Šeima ir dabarties pasaulis*. Vilnius: Mintis.
7. Jančaitytė, R. (2004). Šeimos politika socialinės gerovės valstybėse. *Filosofija. Sociologija*. 2004, Nr. 4, p. 57–63.
8. Klijzing, E., Macura, M. (1997). Cohabitation and extra-marital Childbearing: early FFS evidence. *Paper presented for the XXIII IUSSP General Population Conference, 11–17 October 1997, Vol. 2, Beijing*.
9. Lynch, F. (2000). *Can mothers really have a career?* Guardian, 24 January.
10. LLRI – reikia ne pašalpu, o vaikų darželių. Mano karjera, 2008.09.23 (Prieiga per internetą: <http://www.manokarjera.lt/Default4.aspx?ArticleID=b05cd945-414e-4d0a-a3c2-5781f0b21119>)
11. Manting, D. (1994). Diversity of couple relationships. *Maandstat Bevolking*, 42 (5).
12. Постановление Кабинета Министров Украины “Некоторые вопросы назначения и выплаты помощи семьям с детьми” (N 315 от 21.04.2005 г.) (Prieiga per internetą: http://www.dinai.com/open_review.php?id=2210)
13. Stankūnienė, V., Jonkarytė, A., Mitrikas, A. (2003). Šeimos transformacija Lietuvoje: požymiai ir veiksniai. *Filosofija. Sociologija*. 2003, Nr. 2, p. 51–58.
14. Statistikos departamento 2007-05-11 informacija „Lietuvos šeima šiandien“ (Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=1110>)
15. Statistikos departamento 2007-05-31 informacija „Lietuvos vaikai“ (Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1878>)
16. Nacionalinės sveikatos tarybos metinis pranešimas, 2006, Vilnius, 2007, p. 11.
17. Valstybinė šeimos politikos koncepcija Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimo Nr. X-1569 priedėlis (Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=5477&p_k=1)

Family Policy and Birth Rate

Summary

This paper includes part of an investigation of problems that families from Lithuania face in conditions of social change. Saving a social system in any condition can help social institutions to satisfy the requirements of their members. The most ancient and conservative institution that exists in every culture is a family. The discussion of a

family presents the following questions: “How can family policy influence the family structure and birth rate?” and “How can economic family function influence family policy?”. Social changes reflect many existing problems that every family in modern society faces.